

POMOGÁTS BÉLA

Megsértett hűség

— Jegyzet Márairól —

Ha volt író, akinek mindene: életformája, világnézete, erkölcse maga volt az irodalom, akkor Márai Sándor volt az. Az írásban találta meg életének értelmét, és a kultúrában azt a szerves rendet, amelynek az egyén vagy a társadalom minden törekvését és megnyilvánulását össze kell fognia. A régi humanisták vagy a felvilágosodás korának klasszikus eszményeket képviselő írástudói becsülhették ennyire az írott szót, és azt a szellemi erőt, amit az irodalom jelent. Bizonyára nem véletlen, hogy Márai Goethében találta meg talán legelső szellemi mesterét: szüntelen őt idézte, rá hivatkozott. Azt azonban jól tudta, hogy a kultúra és a hatalom két külön dolog, s a szellemnek egyre kisebb a befolyása azokra, akik megszabják a társadalom vagy az egyén életének és tevékenységének kereteit.

Márai olyan történelmi korszakban élte le hosszúnak mondható életét, amely egyre másra hozta a szellem és a kultúra fájdalmas vereségeit. Egyidős volt a huszadik századdal: alighogy serdülni kezdett, kiderült, hogy a szabadelvűségnek és a józan észnek az a rendje, amely az európai liberalizmus történelmi sikereit követve alig egy évszázada kezdett felépülni, az erőszak érintésére egyszerre összeroppant. Az első világháború kitörése napok alatt söpörte félre mind a liberális, mind a keresztény hagyományokat és értékeket. A háborús vereség pedig elsodorta Márai szülőházáját: a történelmi Magyarországot is. A huszas években mégis sokan arra számítottak, hogy a régi Európa lassanként újjáépül, a német és francia földön bolyongó Márai maga is azt remélte, hogy elhamvadnak az őrjöngés, a gyűlölködés tűzfészkei.

A történelem azonban csúfosan megcáfolta ezeket a reményeket: a világháború örökségeként Európa nagyrészen parancsuralmi rendszerek vették át a hatalmat, a nyugati demokráciák pedig láthatólag nem kívántak vagy nem tudtak fellépni a szabadság védelmében. Márai Sándor mind kiábrándultabban figyelte és értelmezte a bekövetkezett eseményeket. Hogy az ő szavát használjam: „sértődötten” vette tudomásul azt, hogy az erőszak és az ostobaság milyen eredményesen képes elsöpörni útjából azokat a kulturális és erkölcsi értékeket, amelyeket az évszázados fejlődés létrehozott. Sértve érezte magát, de nem maradt tétlenül. Újságcikkekben, naplójegyzetekben, útibeszámolóknak és regényekben vette fel a küzdelmet azzal az erőszakkal és műveletlenséggel, amely a kontinens nagyrészen eluralkodott.

Minden tekintetben polgárnak tartotta magát: családja — miként önéletrajzi írásaiból is ismeretes — a régi Szepesség száz városi polgárságából származott, s Kassán megtelepedve lateiner-értelmiségi pályákon talált hivatást és megélhetést. A polgárság az ő felfogásában nem egyszerűen társadalmi helyzetet vagy életmódot jelentett, hanem műveltséget, gondolkodást: az értékek egy történelmileg megalapozott és meghatározott rendszerét. Ebben az értékrendben a józan értelemnek, az alkotó munkának, a szabadelvűségnek volt központi szerepe. Márai ősei szorgalmas igyekezettel alapozták meg azt a szerény vagyont és biztos társadalmi megbecsülést, amelynek birtokában megszervezhették és megőrizhették függetlenségüket. Ezt a függetlenséget kívánta ő is fenntartani alkotó értelmiségiként.

Kényesen vigyázott arra, hogy véleményét mindig szabadon fejthesse ki, s ízlésének érvényesítésében ne kelljen megalkudnia. Polgári őseihez hasonlóan egész életében dolgozott, sőt sokat dolgozott, hiszen közel hétvéztizedes írói működése során több mint hatvan könyvet adott közre. Mint köztudott, első kötetei még Kassán láttak napvilágot,

majd 1927 és 1947 között a Révai könyvkiadó gondozásában jelent meg egységes félév-vászonkötésbe kötött műveinek — régi családi könyvtárakban még megtalálható — negyvenegy kötete. Ezután már csak az emigrációban jelentek meg könyvei, összesen tizenhét kötet Londonban, Rómában, Washingtonban, Torontóban és Münchenben. Fontosabb művei eljutottak a külföldi olvasókhoz is: ismerjük könyveinek német, angol, francia, olasz, spanyol, sőt lengyel, cseh, horvát, finn, dán, svéd, portugál és török fordításait.

Írói függetlenségét szüntelenül védenie kellett, alkotó műhelyét tulajdonképpen elenséges terepen kellett berendeznie. Már utaltam arra, hogy hosszú élete az európai és magyar történelem szinte évszázados „válságkorszakára” esett: világháborúk, forradalmak, kegyetlen zsarnokságok jelölték meg a történelmi időt, s a szellem emberének naponta meg kellett küzdenie a türelmetlenséggel, az erőszakkal, az értelmetlen indulatokkal. Márai még a huszas években, német és francia városokban eltöltött hosszú évei során döbbsen rá arra, hogy a régi, szabadelvű és emberséges Európa talán örökre elveszett.

Szembe kellett néznie a hazáját is elnyelő fasizmussal, majd a második világháború után Közép- és Kelet-Európában berendezkedő sztálinista kommunizmussal. A negyvenes években már belső emigrációban élt, naplójában nemegyszer szólott arról, hogy a túrhetetlen hazai viszonyok elől valami békésebb országba kellene távoznia. 1945 után egy kis időre mintha fellélegzett volna, azt azonban a Vörös Hadsereg első katonájának megjelenése pillanatában érezte, hogy ami következik, az nem lesz igazi felszabadulás: „Sokak számára — írta később *Föld, föld* című emlékezéseiben a híressé vált szavakat —, a náci üldözöttjei számára, ez a fiatal orosz egyféle felszabadulást is hozott, menekülést a náci terror elől. De szabadságot nem hozhatott, mert az neki sincs. Ezt akkor még nem tudták mindenütt.” Valóban, csakhamar látnia kellett, hogy az éppen levert zsarnokság romjain máris egy újabb zsarnokság rendezkedik be. Ezért választotta az emigrációt: 1948-ban egy Svájcba érkező meghívás mentőövével elmenekült a rémuralom elől.

Örökre búcsút mondott hazájának: miként *Naplójából* is megtudhatjuk, Olaszországban, Nápoly környékén és az Egyesült Államokban: New Yorkban, végül a californiai San Diegóban töltötte emigrációs évtizedeit. Európától azonban sohasem tudott elszakadni, szinte minden esztendőben „hazalátogatott” Itáliába, Franciaországba, Svájcba, Németországba, Ausztriába. Megkedvelte Amerikát, de sohasem feledte el, hogy nemcsak születése, hanem sorsa és gondolkodása kövekeztében is minden ízében európai. Hazájára: Magyarországra mindig féltő gonddal tekintett vissza, a magyarországi politikai rendszerről és ennek vezetőiről, haszonélvezőiről azonban változatlanul haraggal beszélt. „Sértődöttsége” sohasem enyhült, nem bocsátott meg semmit, nem hajlott semmiféle engedményre: engesztelhetetlen maradt a sztálinista rendszer elutasításában és bírálataiban.

Mintha kívül helyezte volna magát a történelmen: a könyvek érdekelték, a művészet, a zene, esetleg elgyönyörködött Amerika változatos természeti látványosságaiban és Európa régi városaiban. Mint hivatásos „rezonőr” figyelte a jelent, különösen naplóiban számot adott minden fontosabb politikai és kulturális eseményről, igazából azonban a múltban élt. Könyveket is inkább régieket olvasott, mint újakat: Goethét és Arany Jánost, Dosztojevszkijt és Krúdy Gyulát, Gide-et és Kosztolányi Dezsőt. Hűségesen és sértődötten ragaszkodott valamihez, amit, úgy tetszett, magával sodort a múlt idő. A megsértett hűségnek ez a mindent átható érzése és morálja jelölte meg emigrációs munkásságát: jelen van regényeiben és naplójegyzeteiben.

Tulajdonképpen mihez is ragaszkodott Márai? Magyarországhoz és Európához, Kaszához és Párizshoz — mondhatnám egyszerűen és röviden. Nyomban cáfolnom kell magam. Az a Magyarország és az az Európa, amit a sajátjának ismert el, ma már aligha létezik, talán sohasem létezett. Márai Sándornak, mint minden igazi írónak, egy nagyívű álom töltötte be az életét: egy országról, amely szerves rendben épül a történelmi idő egymásra rakódó rétegei szerint. Épül, mint Thomas Mann lübecki polgárainak élete és életműve, célszerűen, következetesen, anélkül, hogy valami váratlan történelmi katasztrófa következtében számot kellene vetnie a rombolás erőivel. Ennek a sohasem

létezett országnak és benne a sohasem volt polgári életrendnek Máraínál Kassa volt a szimbóluma. Szülővárosa, legendás otthona, hová kalandos ifjúságában mindig visszatért, végül álmainak titkos városa, melyet mindörökké el kellett veszítenie. Igazából mitologikus város, természetesen nem található meg sem a térképen, sem a történelemben. Templomtornyai, ódon épületei, rejtelmes sikátorai, küzdő, szenvedő lakosai mégis léteznek, időtlenül, a költészet imaginárius terébe zártan. Valahol az álmok mélyén vagy inkább a valóság fölött: Közép-Európán, Itálián, Kalifornián túl, a létnek egy másik rendjében, amely sohasem változik.

Ilyen volt Márai Európája és Párizsa is. Hol van már az a Párizs, amelybe ő fiatalon beleszeretett, és hová tűnt az írástudóknak és a világpolgároknak az az Európája, amelyet tágasabb otthonának elfogadott? Európa az ő számára nem egyszerűen az egyik kontinens volt, mégcsak nem is egy kultúra műhelye és otthona, hanem egy életforma, magatartás, bölcsélet, amelynek érvényességét a legkevésbé sem érinti, hogy közben maga a valóságos Európa átalakult. Ez az álmokban, nosztalgiákban élő Kassa és Párizs volt Márai Sándor számára az igazi realitás, és ha itt a Kárpát-medencében szinte sohasem lehetett konfliktusok nélkül összeegyeztetni a magyarságot és az európaiságot, Máraínál ez az egyeztetés magától értetődően végbemehetett. Az ő Kassája és az ő Párizsa, az ő Magyarországa és az ő Európája nemcsak megfért egymással, szervesen össze is tartozott.

Azt a polgári világot, amelynek a régi Kassa és a régi Párizs voltak a jelképei, nagyszabású írói mitológia mutatta be. Márai Sándor szinte egész életében egy nagyivű regényfolyamon dolgozott, célszerű és kitartó munkával, mint azok a múlt századi vagy éppen modern írók — említhetném Balzac, Martin du Gard, és Thomas Mann nevét —, akik egy-egy merészen boltozatos regényépítményben kívánták megörökíteni a polgári világ születését és hanyatlását, a klasszikus polgárság életformáját és az általa létrehozott értékeket. Ez a regényfolyam *Zendülők* című művével indult, a *Féltékenyekkel*, *Az idegen emberekkel* folytatódott, és a *Sértődöttek* három könyvével (*A hang*, *Jelvény és jelentés*, *Sereghajtók*) zárult le. Tulajdonképpen többi regénye, elbeszélései, naplójegyzetei, útirajzai, karcolatai, sőt költeményei is ennek a regényfolyamnak voltak a mellékágai, elágazásai. Ezt a nagyszabású epikai művet foglalta össze élete végén *A Garrenek műve* című közel ezerkétszáz lapos munkájában is, amely valóban írói pályájának lezárásaként került az olvasó elé, néhány hónappal Márai Sándor önkéntes halála után.

Kassa és Párizs virtuális városok voltak, később álmokképek lettek, ebben az álomban mégsem a szelíd harmónia uralkodott. A száműzetésben élő Márait rémálmodok gyötörték, műveiben minduntalan számot vetett velük. Emigrációjának, egyáltalán az emigrációs magyar irodalomnak a nyitánya egy tragikus hangoltságú költemény: *„Halotti beszéd*. Márai ebben nemzeti irodalmunk kezdetéhez hajol vissza, hogy minél nagyobb nyomatékkal fejezze ki azokat a sötét látomásokat, amelyeknek annak idején a nemzet-halál rémével küzdő Vörösmarty vagy Tompa Mihály adott költői alakot: „Még azt hiszed, élsz?... Valahol?... És ha máshol nem is,/ Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álom ez is.” Utolsó könyvében, *Naplóinak* 1976—1983-as kötetében pedig már nemcsak a magyarság, hanem az egész emberiség végpusztulásáról szőtt látomását fejezte ki: „Az időszerű globális fegyverkezés hírei felidéznek a látomást: az emberiség bolyong egy nukleáris sárkánytojások megatonjaival megtömött labirintusban, amelynek nincs központja és ahol nincs kijárat.”

Vajon e rémálmodok következtében fordította végül önmaga ellen a fegyvert, vagy csak egyszerűen le akarta zárni egy aggastyán életét, egy íróét, aki ő volt valamikor? Nem tudjuk, figyelt-e egyáltalán a hazájából érkező hírekre, tudomást szerzett-e a beköszöntő változásokról: ennek már nincs nyoma. Reménykedett-e, vagy ellenkezőleg, szorongás töltötte el öreg szívét, megérezvén a történelem rengéshullámai? A San Diego-i lakásában elsütött fegyver jóvátehetetlenül eldőrdült, s ahogy a lőporfüst eloszlott, ismét felmagasodott előtünk egy írói életmű, egy, a magyar irodalom legnagyobbjai közül: ezt a művet most már mint örökséget vállalni kell.